

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th October - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

GEOGRAFIYA DARSLARIDA GEOGRAFIK RASMLAR VA STATISTIK MA'LUMOTLARDAN FOYDALANISH

N.Sh. Shadiyeva

Buxoro davlat pedagogika instituti

Geografiya kafedrası dotsenti

F.J. Norboyeva

Geografiya ta'lim yo'nalish talabasi

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiy va ijtimoiy geografiya darslarida statistik ma'lumotlardan foydalanish metodologiyasi, statistik ko'rsatkichlardan foydalanish xususiyatlari, ular orqali hududlar ko'rsatkichlarini taqqoslash, umumiy va xususiy jihatlarini aniqlash hamda tahlil qilish yoritilgan.

Tayanch so'zlar: iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, aholi, matematik koeffitsient, demografiya, absolyut ko'rsatkich, statistika.

Statistik ko'rsatkichlar geografiya darslarida muayyan voqea yoki hodisalarni tasvirlash, rivojlashin dinamikasini tahlil qilish, o'rganilayotgan ob'yekt bilan ikkinchi bir ob'yektni taqqoslash orqali umumiy va xususiy jihatlarini anglab olish uchun foydalaniladi. Shuni ta'kidlash joizki, geografiya faniga oid tadqiqotlarni olib borish jarayonida ham biror bir hudud (okrug, rayon, viloyati, respublika va boshq.) o'rganilganda statistik ma'lumotlarga tayaniladi.

Dars jarayonida talabalar tomonidan mashg'ulotni bajarishda fanga doir kerakli statistik ma'lumotlarni darslik yoki rasmiy tashkilotlardan olgan holda amalga oshiriladi. Statistik ko'rsatkichlar amaliy mashg'ulot paytida tegishli voqea yoki hodisani tasvirlash uchun qo'llaniladi. Mashg'ulotning maqsadiga qarab biror hududga oid umumiy yoki qismlari bo'yicha topshiriq beriladi. Bunday topshiriqlar ijodiy xarakterga ega bo'lib, aksariyat hollarda talabalar tomonidan katta qiziqish bilan bajariladi va o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

Geografiya darslarida statistik ma'lumotlarga oid topshiriqlarni metodikasi A.I. Alekseev va V.N. Nikolining "Rossiya xo'jaligi va geografiyasi" darsligida ko'rish mumkin, ular quyidagilar:

talabani hududidagi (viloyat yoki tuman) iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatni tavsiflovchi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish;

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th October - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

mahalliy aholi o'rtasida o'tkazilgan anketa-so'rovnoma tahlili asosida yashash joyining ishlab chiqarish imkoniyatini aniqlash; hududlar imkoniyatlarini sotsiologik so'rovnoma asosida tizimli o'rganish.

Statistik ma'lumotlarni taqqoslash texnikasini shakllantirishda o'quvchilarning aqliy harakatlarini amalga oshirishni osonlashtirish maqsadida ularga turli ko'rsatmalar va eslatmalardan foydalanish imkoniyati beriladi. V.A.Shchenev tomonidan talabalarga geografiyani o'rganishda taqqoslash texnikasini shakllantirish uchun "Qanday qilib to'g'ri taqqoslash kerak deb nomlangan eslatma ishlab chiqilgan.

Sanoat yoki qishloq xo'jaligi geografiyasini o'rganish jarayonida ularning xususiyatlarini mutloq va nisbiy ma'lumotlar asosida taqqoslash amalga oshiriladi. Mutloq ma'lumotlarni taqqoslash talabalarga o'rganilayotgan ob'yektlarning masshtabini va xususiyatlarini aniqlash va tushunish. vaqt o'tishi bilan o'zgarishini kuzatish imkonini beradi. Chunonchi, turli yillardagi ishlab chiqarish to'g'risidagi mutloq ma'lumotlarni taqqoslash mintqa (viloyat) qishloq xo'jaligi yoki sanoatning o'sishi yoki kamayishini kuzatish imkonini beradi. Mamlakat ma'muriy- hududiy birliklari doirasida esa ishlab chiqarilgan mahsulotlar miqdorini taqqoslash ularning rivojlanishidagi hududiy farqlarni topishga yordam beradi. Nisbiy ma'lumotlarni taqqoslash turli hududiy birliklarda o'rganilayotgan hodisaning darajalaridagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Bunday taqqoslashga misol sifatida turli mamlakatlar va mintaqalarda ishlab chiqarish, uning samaradorligi yoki o'sish tezligini ko'rsatish mumkin. Bu yerda ma'lum bir turdagi hududlarni ulardagi rivojlanish darajasiga ko'ra ajratish mumkin. Ayniqsa, aholini o'rganishda taqqoslashning ushbu usuli juda keng qo'llaniladi, chunki uning dinamikasini aniqlashda ma'lum bir davr qiymatining o'rtacha darajasi. hududiy farqlari va ko'rib chiqilayotgan davr ko'rsatkichlari o'rtacha darajasi olinadi. Masalan, aholining tarqalish xususiyatlarini o'rganilayotganda, aholi zichligi bir xil bo'lgan hududlar o'rtasida solishtiriladi. Bu esa, har bir joyning o'ziga xos jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Biror hudud aholisini, xususan, demografik vaziyatning xususiyatlarini o'rganayotganda, ko'rib chiqilayotgan davr uchun tug'ilish va o'limning o'rtacha qiymatini aniqlash va ushbu ko'rsatkichlarning dinamikasini o'rtacha ma'lumotlar bilan taqqoslash tavsiya etiladi.

Taqqoslash oliy ta'lim geografiyasining o'ziga xos turi bu mamlakatning ikki viloyati aholisi yoki ishlab chiqarishining qiyosiy tavsifini tuzish bo'lib, unda yuqorida ko'rsatilgan usullar birligida qo'llaniladi. Mazkur qiyosiy xususiyatlar

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th October - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

umumlashtiruvchi taqqoslash texnikasini shakllantirish metodologiyasining psixologik-pedagogik asoslari E.N.Kabanova-Meller asarlarida bayon etilgan. U "ajralish abstraksiya" usulini yaratdi, asosladi va qo'llash samaradorligini ko'rsatib berdi. Uning asl ma'nosi shundan iboratki, o'rganilayotgan hodisaning muhim xususiyatlarini ajratib olish, umumlashtirish va mavhumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib hisoblanadi. Talabalarning fikrlashlari ikki bosqichli umumlashtirish orqali yengillashtiriladi. Ushbu jarayonda birinchi eng muhim, keyin esa qolgan belgilar umumlashtiriladi. E.N.Kabanova- Meller fikriga ko'ra, "Talabalar ataylab ob'yektlarning muhim va ahamiyatsiz belgilarini ajratadilar hamda shu va boshqa xususiyatlar to'g'risidagi umumlashtirilgan bilimlarga tayangan holda ularni qarama-qarshi qo'yadilar". Shuningdek, u yana bir ta'rifida turli geografik ob'yektlarning o'zgaruvchan xususiyatlari muhim ahamiyatga ega, deya hisoblaydi.

Hodisalarning xususiyatlarini aniqlash faqat mutlaq yoki nisbiy ko'rsatkichlar bo'yicha amalga oshirilmaydi. N.N.Petrova fikri bo'yicha, nisbiy va mutlaq ko'rsatkichlar o'rtacha qiymat bilan solishtirishni o'rgatishda qiziqarli va samarali bo'ladi. Uning tavsiyasiga ko'ra, ob'yektning xususiyatlarini statistik jadvallar, xaritalar, grafiklar, diagrammalar yordamida o'rganish, so'ngra, ularning umumiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish hamda taqqoslash. o'xshash jihatlarini aniqlash, farqli jihatlarini esa belgilab borish zarur .

Umuman olganda, ishlab chiqarish jarayonlarini taqqoslash quyidagilarni aniqlashga imkon beradi:

1	Voqea rivojlanishining umumiy tendensiyasi
2	ma'lum bir miqdorlarning qiymati (ko'p yoki oz, katta yoki kichik
3	xususiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi (masalan, ishlab chiqarishning notekisligi

L.M. Pancheshnikova ta'kidlaganidek, "Geografiya o'qitishda turli xususiyatlar ustida ishlash ikki xil ma'noga ega: ajratib olish va umumlashtirish. Bir tomondan, umumiy tushunchalarni shakllantirish zarur, boshqa tomondan, ular iqtisodiy geografik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi va shuning uchun yagona markaziy tushunchalarni o'zlashtirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shunday qilib, biror hudud iqtisodiy geografik xususiyatlarining qiyosiy tavsiflarini amalga oshirishda talabalarning e'tiborini o'xshash, umumiy xususiyatlarni aniqlashga imkon beradigan muhim xususiyatlarga qaratish muhim.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th October - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Aholining qiyosiy tavsifi statistik materiallarni tahlil qilish asosida demoetnik hodisalar va nisbatlarni tavsiflovchi ko'rsatkichlardagi o'xshashlik va farqlarni ajratib ko'rsatishorqali beriladi. Noma'lum biror hodisani o'rganishda avval ularni qismlarga ajratish so'ngra umumlashtirish lozim. Bunda iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaga doir statistik materiallarni qiyosiy tahlil qilish, ulardagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatib bera olish asosiy hisoblanadi.

Hududlar iqtisodiy salohiyatining qiyosiy tavsiflari talabalar uchun juda qiyin vazifadir, chunki bu orqali geografiya fanida kognitiv faollikni yuqori darajada rivojlantirishni talab qiladi. Bizningcha talabalar har doim ham o'zlariga taklif qilingan topshiriqlarni xususiyatlarini aniqlay olmaydilar, ya'ni hudud ishlab chiqarish xususiyatlarining sabablarini ochishga qiynaladi. Shuning uchun o'qituvchi ularni quyidagi savol va topshiriqlardan foydalangan holda o'quv faoliyatining statistik tafakkurni rivojlantirish tomon yetaklashi zarur: Topshiriq: hudud iqtisodiy geografik xususiyalarini tavsiflash kerak bo'ladigan axborot manbalari,

Xaritalar

Diagrammalar

Grafiklar

Statistik
jadvallar

Ilovalar

Ishlab chiqilgan ushbu savollar ro'yxati oliy ta'lim geografiyasida iqtisodiy geografik holatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimining asosini tashkil etuvchi o'quv dasturiga asoslanadi. Unga ko'ra, talabalar savollarga javob berishda taqdim etilgan tizimning barcha ko'rsatkichlaridan foydalangan holda mavjud statistik ko'rsatkichlar bilan hududlar iqtisodiy salohiyatining o'xshashliklari va farqlarini aniqlaydilar.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th October - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Iqtisodiy geografik jihatlarni tavsiflovchi statistik ko'rsatkichlarni hisoblash vazifalari qat'iy ravishda farqlanishi kerak. Ularning mamlakat geografiyasini o'rganishdagi ahamiyati talabalar tomonidan foydalanilayotgan ko'rsatkichlarning mohiyatini, hisoblangan ko'rsatkichlar asosida bilim olishda mustaqil fikrga ega bo'lishdir. Iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlarni tavsiflovchi statistik ko'rsatkichlarni hisoblash usulidan foydalanishning samarali usullaridan biri sifatida tabiiy resurslardan foydalanish muammolarini ko'rib chiqish mumkin. Ularni qo'llashdan maqsad talabalarni tabiiy resurslar miqdori, ko'payishi, tarqalishini tavsiflovchi statistik ko'rsatkichlarni aniqlashga asoslangan qiyosiy tahlil usullari bilan tanishtirish va shu bilan ularning nazariy bilimlarini hamda amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashdan iborat. Ular mutlaq ma'lumotlarga asoslangan nisbiy statistik ko'rsatkichlarni hisoblash bilan bog'liq yoki aksincha. Shu bilan birga, ularning bir nechta turlarini ajratish mumkin.

Rasm darsda bilim manbalaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Shu sababdan o'rganiladigan obyekt va hodisalarni ko'rib tasavvur qilishda rasmlarning ahamiyati kattadir. Rasmlar joyining asosiy xususiyatlarini ochiq va ravshan ko'rsatib beradi. Rasmda tasvirlangan tabiiy geografik jarayonlarni (vulqon otilishi, tabiat zonalarining lanshafti, daryolar va ularning relief shakllari) mushohada hamda muxokama qilish maqsadga muvofiqdir. Bunda o'qituvchi bir necha savollar berib, o'quvchilar e'tiborini rasmning asosiy qismiga tortadi. Rasmni karta va globus bilan bog'liq holda o'rganish, undagi tasvirni kartadan topish o'quvchilarning rasm bilan kartani birga qo'shib o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Darsni yangi materialga, mavzuga tegishli rasmlarni tahlil qilishdan boshlash ham mumkin.

Ilg'or tajribalar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, darslik matndagi rasmlar bilan ishlashda o'quvchilar dastlabki paytlarda bir muncha qiynaladilar. Darslarda ular bilan izchil va muntazam ishlash yaxshi natijalar beradi. Ayniqsa, o'quvchilarni darslik matni bo'yicha qo'shimcha rasmlar chizib kelishga, mavjudlarini to'laqonli egallashga yordam beradi. Bu ularda darslik bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirilishi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyada statistik ma'lumotlarning asosiy manbalari statistik jadvallar va grafik tasvirlar bo'lib, ular diagramma va grafiklarni, shuningdek, xaritalarni o'z ichiga oladi. Statistik ma'lumotlar orqali sifat va miqdor tahlili o'tkaziladi, ularning tarkibini joriy va istiqbolli baholash bo'yicha xulosalar chiqariladi. Umuman olganda, iqtisodiy va ijtimoiy geografik qiyosiy tavsiflarini qabul qilish o'quvchilarning statistik ma'lumotlar asosida amalga

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th October - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

oshiriladigan quyidagi aqliy harakatlarini o‘z ichiga oladi: birinchidan, eng zarur xususiyatlarni ajratib olish va umumlashtirish, ikkinchidan, farqlanuvchi xususiyatlarni ajratib olish va umumlashtirish va uchinchidan, muhim o‘zgaruvchan xususiyatlarni tizimlashtirish va qarama-qarshilikni o‘z ichiga olgan umumiy xulosa.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vahobov H. Tillaboyeva M. Iqtisodiy geografiya asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2001.
2. Ro‘ziyev A.R., Abirqulov Q.N. O‘zbekiston iqtisodiy geografiyasi. -T.: "Sharq", 2002.
3. Soliyev A.S., Axmedov E.A. va boshqalar. Mintaqaviy iqtisodiyot.-T.: Universitet, 2003.
4. Soliyev A., Qarshiboyeva L. Iqtisodiy geografiyaning nazariy va amaliy masalalari. T.: 1999.
5. Шадыева.Н.Ш. Научно-методическое значение развития творческих способностей молодых учителей географии при использовании программных средств обучения // Электронный журнал «Наука и образование». № 5 стр.
6. Shadiyeva, N. Geografiya o‘qitish metodikasiga oid bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlarning tahlili. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, (2022). 26(26).

